

8. Kulish P. (1989). *Ob otnoshenii malorossiiskoi slovesnosti k obscherusskoi (Epilog k Chornoi rade)*. [About the attitude of the Molorossky literature to the all-Russian (Epilogue to the Black Council)]. *Tvory v dvokh tomakh. Tom druhyi*. Kyiv: Dnipro, S. 458–476. (in Russian).

9. Kulish P. (1989). *Perednie slovo do hromady (Pohliad na ukrainsku slovesnost)*. [Foreword to the bulk (Looking at Ukrainian literature)]. *Tvory v dvokh tomakh. Tom druhyi*. K.: Dnipro, S. 504–512. (in Ukrainian).

10. Yankovska Zh. (2007). *Folklorystychna diialnist Panteleimona Kulisha: monohrafiia..* Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 182 s. (in Ukrainian).

11. Yankovska Zh. (2016). *Folklorizm ukrainskoi romantychnoi prozy: monohrafiia*. [Folklorism Ukrainian romantic prose: monograph]. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii», 610 s. (in Ukrainian).

12. Yatsenko M. (2005). *Romantyzm. [Romanticism]. Istorii ukrainskoi literatury XIX st. U 2 kn., kn. 1*. K.: Lybid, 656 s. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.25.21>

УДК 616.001: 101: 316

Володимир Ятченко

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри економіки підприємств та соціальних технологій,
Державний університет телекомунікацій

ORCID: 0000-0003-0533-8580

Email: yatchych@ukr.net

Оксана Олійник

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-0568-7940

Email: o_oliynyk@ukr.net

СОЦІАЛЬНА ТРАВМА ЯК КОНФЛІКТОГЕННИЙ ЧИННИК В УКРАЇНОЗНАВСТВІ Й УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Анотація. В статті розглядаються аспекти взаємозв'язку феноменів соціальної травми й соціального конфлікту, особливо в умовах сучасного українського соціуму, а також в контексті проблематики українознавчого дискурсу. Автори відмічають виняткову важливість явища соціальної травми в самопочутті, в життєвій програмі особистості, в колективній самоідентифікації соціальних груп, зокрема націй, а разом з цим проблематики й специфіки вияву соціальної травми в філософському й соціологічному знанні. Соціальна травма здатна впливати на розуміння особистістю сенсу свого існування, інтерпретацію напрямку розвитку соціальних процесів, змісту міжособистісних та міжгрупових стосунків у соціумі. Будучи наслідком поразки однієї зі сторін соціального конфлікту, травма сама може перетворитись на конфліктогенний чинник в суспільному організмі. Автори заакцентовують різноплановий вплив соціальної травми на виникнення й протікання соціальних конфліктів у міжособистісній і міжгруповій сферах в історії та в сучасних реаліях українського суспільства. Підкреслюється, що соціальна травма може бути породженою не тільки дійсними, але й вигаданими подіями, що також здатне викликати соціальні конфлікти. В статті відзначена надзвичайно важлива роль ціннісних позицій суб'єктів соціального конфлікту в ранжуванні травматичних подій в конвенції українознавчих досліджень, показаний вплив цих позицій на міжетнічні, міжкласові стосунки в Україні. Аналізу піддані також особливості зв'язку соціальної травми з соціальними конфліктами в житті сучасного українського соціуму в ситуації постправди. Автори підкреслюють, що особливо небезпечним для суспільства є провокування соціального конфлікту засобами створення ситуації постправди, якщо постправа спекулює на дійсній або намисленій соціальній травмі. Посталий на цьому ґрунті соціальний конфлікт буде глибоким і тривалим. Маніпулювання історичними фактами шляхом поміщення їх в ситуацію постправди ілюструється в статті фактами зі сфери гібридної війни, яку веде Російська федерація на східних теренах України. В статті досліджується ряд аспектів впливу соціальної травми на соціальні конфлікти в умовах аномії в духовному житті українського соціуму.

Ключові слова: соціальна травма, соціальний конфлікт, постправа, аномія, українознавство, українознавчий дискурс.

Volodymyr Yatchenko

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Department of Enterprise Economics and Social Technologies,
State University of Telecommunications, Kyiv

Oksana Oliinyk

Ph.D. in Sociology, Associate professor,
Department of Methodology and Methods of Sociological Researches,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SOCIAL TRAUMA AS A CONFLICTOGENIC FACTOR IN UKRAINIAN STUDIES AND IN UKRAINIAN HISTORY

Abstract: The article deals with aspects of the interconnection of the phenomena of social trauma and social conflict, especially in the context of modern Ukrainian society, as well as in the context of the problems of Ukrainian studies discourse. The authors note the extreme importance of the phenomenon of social trauma in the state of health, in the vital program of the individual, in the collective self-identification of social groups, in particular of nations, and the problems and specifics of the manifestation of social trauma in philosophical and sociological sciences. Social trauma is capable to influence the personality's understanding of the meaning of its existence, the interpretation of the direction of development of social processes, the content of interpersonal and intergroup relations in the society. As a result of the defeat of one of the parties of a social conflict, the trauma itself can turn into a conflict factor in the social organism. The authors emphasize the diverse impact of social trauma on the emergence and course of social conflicts in interpersonal and intergroup spheres in the history and contemporary realities of Ukrainian society. It is emphasized that social trauma can be caused not only by real but also by fictional events, which can also cause social conflicts. The article emphasizes the extremely important role of the value positions of the subjects of social conflict in the ranking of traumatic events in the Convention of Ukrainian Studies, shows the influence of these positions on the interethnic and interclass relations in Ukraine. The peculiarities of the connection of social trauma with social conflicts in the life of the modern Ukrainian society in the post-truth situation are also analyzed. The authors emphasize that provoking social conflict by means of creating a post-truth situation if post-truth speculates on real or imagined social trauma is especially dangerous for the society. An ongoing social conflict will be deep and lasting. The manipulation of historical facts by placing them in a post-truth situation is illustrated in the article by facts from the sphere of hybrid warfare conducted by the Russian Federation in the eastern territories of Ukraine. The article explores several aspects of the impact of social trauma on social conflicts in the context of anomie in the spiritual life of the Ukrainian society.

Keywords: social trauma, social conflict, post-truth, anomie, Ukrainian Studies, Ukrainian Studies' Discourse.

Постановка проблеми. Соціальний конфлікт і соціальна травма – дві фундаментальні суспільні субстанції, взаємопереплетіння і взаємодоповнення яких поставали й постають потужними каталізаторами, а зчаста й визначальниками соціальних зсувів і особистісних трагедій з глибини віків і до сьогоденних реалій. З іншого боку К. Юнг стверджував, що колективна свідомість соціальної групи, нації якнайтісніше пов'язана з пам'яттю про історичні травми, навкруг яких відбувається згуртованість спільноти. Тож цілком закономірно й виправдано, що поміж об'єктів наукових рефлексій, художніх текстів – а в їх числі і в українознавчих – явища соціальних конфліктів і соціальних травм посідають домінуючі позиції. Вияснення того, яких рис набувають ці феномени, їх поєднання і наслідки такого поєднання в українознавчій проблематиці в умовах духовного клімату нинішнього українського соціуму в філософському й соціологічному вимірах і складає **мету** цього дослідження.

Однак увага дослідників до цих явищ виявилась занадто відмінною. Якщо явище соціального конфлікту як самостійний об'єкт розгляду в наукових, художніх текстах, в священних текстах різних релігій з'являється постійно й піддається всегранному розглядові, то соціальній травмі в цьому плані пощастило незмірно менше. Склався своєрідний парадокс: чи не всі серйозні дослідники – історики, філософи, соціологи так чи інак мали справу з соціальними травмами в ході своїх наукових пошуків. Проте соціальна травма як така, як окремий об'єкт дослідження цікавила їх значно рідше. Ось навіть у спадку видатного французького історика Ф. Броделя (Braudel, 1902-1985), з його текстами, що вражають читача глибиною проникнення й багатовимірністю аналізу повсякденності, макроекономічних та макросоціальних процесів життя різних соціальних груп європейських і азійських країн XY-XYIII століть, явище соціальних травм заторкується аж надто скупو й побічно [див. 2] .

Так само й висвітлення історичних феноменів конфлікту й соціальної травми дуже вже нерівномірно розподілилось між видами знання. В історичних текстах події – в їх числі й травмоутворюючі – найчастіше подаються з боку висвітлення їх причин, перебігу й більше чи менше значимих наслідків. А ось вже опис соціальних травм під оглядом духовних метаморфоз, людських переживань, викликаних цими травмами, зправила залишались прерогативою народнопоетичної творчості або художньої літератури. Якнайвимовнішим прикладом тут (якщо перейти на поле українознавчих досліджень) може стати текст славнозвісного «Слова о полку Ігоревім» та його інтерпретації у вітчизняних історичних і літературознавчих дослідженнях. А якщо подати це в найбільш концентрованому й загостреному вигляді, то киньмо зір на висвітлення цієї події згубної битви русичів на чолі з новгородсьверським князем Ігорем Святославичем з половцями в 1185 році в творчості одного й того самого автора – Михайла Грушевського в різних його працях.

Як історик М. Грушевський в другому томі «Історії України-Руси» [5, с. 536-537] розглядає цю подію з точки бачення русько-половецьких відносин XI-XII століть в контексті постійних сутичок між ними на кордонах Руси, залучення половців князями в боротьбі один супроти одного («русичів проти русичів»), втрати половцями пасіонарності і улягання їх культурним впливам руського елементу.

Водночас вже як літературознавець М. Грушевський в другому томі «Історії української літератури» [6, с. 159-221] подає цей інцидент в лірико-епічному ключі, докладно описавши естетичні надбання «Слова», його різноманітну сув'язь з іншими формами народно-поетичної творчості українців, його публіцистичні й художні особливості. В цій площині М. Грушевський заакцентує розкриття в «Слові» цілого ряду прикмет духовного світу українців XII століття.

Це цінні спостереження нашого мислителя. Та все ж притіненим залишились емоційно й дієливо передані у «Слові» соціально-психологічні наслідки поразки русичів у конфлікті на Каялі, зміни в їх світогляді під впливом отриманої у висліді цього конфлікту соціальної травми.

Видається, що розгляд тексту «Слова о полку Ігоревім» під кутом зору опису в ньому переживання соціальної травми, породженої русько-половецькими конфліктами, є продуктивним не лише в літературознавстві, але і в історії української філософії й соціології. Стверджуємо так тому, що соціальна травма, отримана русичами, в тексті «Слова» подається не тільки (а в деяких місцях і не стільки!) як наслідок самої по собі поразки Ігорєвого війська, але і як пережиття набагато масштабніших, глибинніших психологічних і світоглядних зламів у давньоруському соціумі. «Уже, браття, невесела година настала. Уже пустиня [нашу] силу покрила... Застогнав, браття, і Київ з туги, і Чернігів з напасті. Туга розлилась по Руській землі, тяжкий сум потік

серед землі Руської» (тут і далі текст подаємо в перекладі М. Грушевського. **В.Я., О.О.**).

Текст «Слова» передає, як під впливом соціальної травми не просто усвідомлюється, а й загострюється, гальванізується відчуття зв'язку колективної, загальної соціальної травми з причинами, що її породили: «Усобиця князям – нам від поганих загибель». І це не просто фіксація факту, це – болюче екзистенційне розсвітлення зв'язку соціальної травми з її підкладом. Екзистенційного ж характеру набувають в тексті й промовлення наслідків цієї травми: підважені основи справедливості, поневажена людська гідність («Уже піднялась хула на хвалу. Уже вдарила нужда о волю»). Ці наслідки сягають в тексті навіть метафізичних узагальнень: «Уже кинувся Див на землю». Як бачимо, проблематика зв'язку соціальної травми з соціальним конфліктом здавна не чужа ні українській словесності, ні українознавчим розмислам.

Наукові ж рефлексії щодо цього зв'язку притаманні різним сферам соціального знання. Позаяк травматичні переживання в тій або іншій формі породжують зміни в стосунках між індивідами чи групами (так само як і дослідження способів подолання деструктивних наслідків травми в конкретному соціумі), то цей аспект соціальної травми великою мірою входить до об'єкту досліджень соціологів. Натомість той пласт переживань, породжених соціальною травмою, який стосується уявлень про сенс життя, про своє призначення й місце в світі, належить до сфери філософських розмірковувань [20, с. 184].

Аналіз сучасних публікацій. В сучасний період проблематика конфліктів і соціальної травми, зважаючи на зростання масштабності й різноманітності конфліктів в сучасних суспільствах, на ті глобальні загрози, які несуть в собі конфлікти локального характеру, репрезентована дуже обсяжно й багатовимірно. Тут ми наведемо тільки частинку тих праць, в яких більшою чи меншою мірою заторкуються аспекти зв'язку конфлікту з соціальною травмою. Ще в середині 90-х років XX століття в Україні з'являються праці про специфіку виникнення й перебігу в сучасних умовах військово-політичних конфліктів на тлі етнополітичних проблем. Для прикладу можна навести розвідку М. Мокляка, Г. Перепелиці, С. Фареника [див. 14]. З праць раніших років можна відмітити монографію А. Здравомислова [див.10], в якій суголосно з думками Дж. Бартон заакцентовані особливості функціонування комунікативної сфери суспільства в моменти соціальних конфліктів. В цих працях використані цікаві ідеї класиків філософської й соціологічної думки XX століття Т. Адорно, Л. Козера, Р. Коллінза та інших мислителів. В площині українознавчого дискурсу з огляду на триваючу війну на Донбасі слід відмітити монографію І. Долі та О. Клименко «Аверс та реверс Донбасу: реалії сьогодення» [8]. Пов'язаність цих подій з феноменом соціальної травми розкривають дослідження «Діти на

Донбасі не завжди розуміють, що втягнені у воєнні дії» [7], стаття Е. Лібанової про вимушених переселенців з Донбасу [12]. Привертає увагу стаття С. Телешуна про тероризм як найнебезпечніший натеper різновид соціального конфлікту, його причини і наслідки, зокрема і пов'язаність з історичними та сучасними соціальними травмами [17].

Стосовно ж дослідження соціальної травми, то в цьому річизі насамперед слід назвати праці польського соціолога П. Штомпки [Sztompka, 1944 р.н.], в яких детально розглядаються проблеми визначення соціальної травми, її ознаки, структура, фази розвитку, соціальні й культурні наслідки, стратегії подолання. В дослідницькому дискурсі увагу привертає обговорення питання про вплив соціальної травми на суспільну свідомість вже після того, як зникли ті умови, які породили цю травму. Так Катерина Барабаш [1] ілюструє на прикладі аналізу сучасної Росії, як соціальні травми, нанесені народоді в ході колективізації, репресій, відбиваються на соціально-психологічному стані сучасного російського суспільства. Як такі ж процеси навіть через десятиліття породжують в суспільстві явища фобій, загроз розмірковує Михайло Горшков [4]. Юрій Олійник [15] розвиває думку сучасного італійського філософа Е. Северіно (Severino, 1929-2020) про те, що в людській пам'яті відбувається процес конденсації смислів і певна значима подія з плином часу уявляється збагаченою новими смислами й значеннями. Ця думка є винятково важливою для розуміння наслідків соціальної травми.

Виклад основного матеріалу. Що ж складає базові підмурівки суспільних субстанцій конфліктів і соціальних травм та їх поважної ролі в історичних процесах?

В історії становлення й розвитку народів, націй, суспільств, цивілізацій величезну, часто й вирішальну роль становить насильство. Аналогічно і всередині окремих держав в міжгрупових, внутрінаціональних, внутрікласових відносинах істотну роль відіграє сила, перетворюючись в свідомості широкого загалу і в текстах ряду філософів на метафізичну Силу. Видатна французька мислителька ХХ століття Сімона Вейль називає Силу позачасовим центром всієї історії людства. Це та «Сила, якою користується, якою диспонує людина, та Сила, яка підпорядковує собі людину, перед якою плоть людини стискається й ціпеніє» [3, с. 250].

В суспільстві Сила трансформується в насильство, в наругу одних особистостей над іншими, одних соціальних груп, держав, культур, цивілізацій над іншими. Крізь віки й тисячоліття довжаться безнастанні конфлікти між переможеними й переможцями, відлунюючи навіть в сучасних демократичних суспільствах, стверджує відомий німецький філософ і соціолог Ульріх Бек (Beck, 1944-2015) [див. 21].

Сутнісним моментом цих конфліктів для нас зараз постає та їх особливість, що на долю переможців випадає тріумф, а гірким таланом

переможених стає соціальна травма. Надто важливо не випускати це з поля зору, адже стає вже цілком зрозумілим, що розглянути історію крізь призму феномена соціальної травми означає розкрити цілу низку дотепер ще прихованих смислів історичних процесів, в їх числі і в історії України, і в українознавстві.

Якщо вдатись до визначення соціальної травми, то до уваги слід взяти два її нерозривні аспекти: об'єктивний (соціальна травма як онтологічне явище) і суб'єктивний (травма як *усвідомлена* травма, як соціально-психологічне явище). В своєму онтологічному вимірі соціальна травма – це такого роду суспільна подія в житті індивіда чи соціальної групи, яка призвела до відчутних матеріальних, соціальних чи духовних втрат в його (їх) житті. А вже соціально-психологічний вимір соціальної травми охоплює комплекс тих відчуттів, настановлень, які *переживає* індивід або група, що зазнали соціальної травми в її онтологічному вияві.

І ще одна невідклична для дослідника обставина. Соціальна травма в її суб'єктивному вимірі може відображувати не тільки ті події, які відбулись в дійсності, але й події уявні, навіяні розповідями, міфами і т.ін. в індивідуальну чи колективну свідомість, але які сприймаються групою або індивідом як справжні, безсумнівні. Такі травми можна було б назвати намисленими, уявними. Іншими словами, група (назвімо її групою А) може сприймати як травму такий історичний факт, якого в дійсності й не було, а якусь конкретну особистість (назвімо її особистістю В) або групу (групою В) сприймати як особистість чи групу, що нанесла цю травму. Зрозуміло, що особистість В сприймається групою А як одіозна. Якщо ж негативне ставлення до цієї особистості екстраполюється групою А на ті групи, в які вона вписана або на ідеологію чи на суспільні (наприклад, національні) рухи, з якими вона ототожнюється, то спричинений такою екстраполяцією травматичний соціально-психологічний стан протоптує пряму доріжку до міжнаціональних конфліктів. Як ілюстрацію можна навести приклад соціальної травми, що її переживали (і дотепер переживають) євреї з приводу антиєврейських погромів в Україні в часи національно-визвольних змагань 1918-1920 років. Ініціатором цих погромів вважають Симона Петлюру, хоч історичні документи неспростовно доводять фальшивість цього звинувачення. Однак цей передсуд, нанизаний на болючу національну травму й уміло підігріваний антиукраїнськими організаціями, вже багато десятиліть провокує живучість міжнаціонального недовір'я й звинувачень.

Стосовно ж груп В, то часто такими групами постають в свідомості груп А інші народи або інші субетноси. Особливого поширення такого роду травми набули в релігійній сфері духовного життя багатьох народів. Історія знає тисячі й тисячі часто кривавих і руйнівних конфліктів, підґрунтям яких

послужило вживлення псевдоісторичних подій в колективну свідомість племен, каст, націй, класів.

Поважну роль у виникненні й протіканні на різних рівнях конфліктів, пов'язаних із соціальними травмами, відігравав і продовжує відігравати фактор суспільних цінностей. Під цінностями в контексті цієї статті ми розуміємо ті моделі поведінки й мислительні парадигми, які особистість чи група обирає для себе як бажані й пріоритетні [докладніше про це див. 11, с. 7-35].

Цінності, по-перше, визначають розуміння особистістю сенсу її життєвих практик і програм. І саме цінності є тим визначальником, за яким особистість «вираховує соціальну вагу» події, встановлює, досягає дана подія рівня травми чи ні. По-друге, в свідомості особистості чи групи цінності завжди ієрархізовані. З огляду на історичний досвід, умови життя ціннісні позиції різних етносів, націй можуть бути істотно відмінними. Тому під оглядом цінностей різні травматичні події можуть ранжуватись у різний спосіб: те, що для одного народу постає як історично й культурно значуща, самостійна цінність, іншим сприймається як історична поразка або навіть як травма. В системі ціннісних координат українців постання української держави в 1918 році, її міжнародна суб'єктність і боротьба за її ствердження осягаються як подія першорядної історичної ваги. Звідси й ті, хто присвятив життя цій боротьбі, закономірно сприймаються як герої. Поразки ж розцінюються як трагедії, як соціальні травми, а ті, хто загинув у цій боротьбі – як жертви, герої. Для великої ж частини поляків поява на історичній арені української держави означала урізання території Польщі, а це для них було болючіше й важливіше, аніж існування України як держави. Суперечність між основоположними цінностями двох народів, які стали для однієї сторони предметом гордості, а для іншої соціальною травмою, як добре відомо, призвели до конфлікту, що зрештою став згубний для обох.

Таку модель міжнародного конфлікту, породжену соціальною травмою однієї з сторін, можна назвати типовою. Надто часто міжнаціональні й міждержавні конфлікти тримаються на тому, що кожна зі сторін визнає для себе пріоритетною одну цінність, вимагаючи натомість від контрагента першочергового сповідування іншої.

Специфічний рис набуває поєднання соціальної травми й соціального конфлікту в умовах *аномії*. Особливої ваги ця обставина набуває в українських реаліях, адже елементи аномії нині глибоко проникли в тканину духовності багатьох соціальних груп сучасного українського соціуму. Аномією, як відомо, називають такий стан суспільства, в якому всі або більшість соціальних груп чи особистостей свідомо ігнорують наявні в суспільстві норми, закони, традиції. Соціальним конфліктам в умовах аномії притаманні компоненти зневаги як до прав чи аргументів опонуючої сторони, так і до дотримання елементарних норм ведення дискусії. За таких умов в ситуації конфлікту на

авансцену вриваються спрощені або й перекручені історичні факти, кондові стереотипи. В 90-х роках в цілій низці обласних і районних газет з'явився ряд публікацій з проблематики українського козацтва. При цьому одна з наскрізних ідей, проведена в цих публікаціях, – нав'язати читачам думку, що «західняки», пишучи про участь чоловіків західних регіонів в козацькому національно-визвольному русі, свідомо прагнуть «перетягти на себе» історичні заслуги східних українців і в такий спосіб нанести удар по їх самоповазі, принизити їх. Такою була спроба штучно спровокувати ще одну вольтову дугу конфлікту між Сходом і Заходом України, спекуючи на незнанні елементарних фактів частини читачів в царині історії України.

Коли ж в аномізованому суспільстві в основі конфлікту між певними соціальними групами лежить соціальна травма, тоді прагнення однієї зі сторін конфлікту помститися за нанесену іншою стороною травму (це, зауважимо, може бути як дійсна, так і намислена, штучно вживлена в історичну пам'ять групи травма!) не зустрине в свідомості цієї сторони внутрішнього опору, що полягає в необхідності дотримуватися встановлених правових і моральних норм. Так само можна штучно нав'язати соціальну травму, вдавшись до провокації. До таких прийомів, до прикладу, вдавались енкаведисти, катуючи й розстрілюючи мирних жителів західноукраїнських областей і залишаючи на місці злочину «докази» причетності до вбивств членів УПА.

Протягом десятиліть оця парадигма презумпції винуватості націоналістів у всіх злочинах на західноукраїнських землях була вміщена в могутній потік пропагандистських заходів, псевдоісторичних текстів, впроваджувалась в свідомість молодих людей в школах, вишах і в армійських колективах. Ці ж парадигми й нині вгніжджуються в свідомість українців потужними хвилями пропаганди з території Росії й підвладним їй ЗМІ в Україні. Протистояти цьому надзвичайно важко. Тут маємо справу з феноменом, який в філософії й соціології, зокрема в працях Міранди Фрікер [Fricker, 1966 р.н.], отримав назву «епістемологічна несправедливість» [див. 16]. В нашому випадкові цей феномен полягає в тому, що значна частина українського суспільства старшої генерації вже внаслідок стійкої, з дитинства сформованої недовіри до самого явища націоналізму а рїогї надають перевагу в сприйнятті й довірі до джерел, в яких підтверджуються давно засвоєні переконання (хоч би й в очі біла їх безглуздість), і навпаки – відмова від ознайомлення з текстами іншого спрямування внаслідок упередженості в їх неправдивості й тенденційності.

Аби розкрити суть ще одного виду конфліктів, породжених аномією в сучасній українській дійсності, наведемо знайомий усім приклад. В засобах масової інформації з'являється матеріал, в якому аргументовано викриваються факти тривалої й масштабної корупційної діяльності конкретного високопосадовця, який до того ж претендує на високу

державну посаду. І який результат? За цього чиновника на виборах проголосувала більшість. Всі докази корупційності розбились об «залізобетонну» позицію немалої кількості виборців: «Ну й що? Подумаєш, новина. Та всі так роблять!». І з більшою охотою перемикають увагу на особистість викривача – а наскільки він сам «чистий», які «справжні» мотиви написання ним статті? Адже ж не може він робити це безкорисливо.

Як бачимо, аномія продукує ще один специфічний вид соціального конфлікту – конфлікт між тими, хто позиціонує себе як високоморальну людину і переймається низьким рівнем моральності, солідарності, пануванням безідейності в суспільстві та тими, кого моральна атмосфера в суспільстві не турбує взагалі. Таку градацію щодо об'єктів дослідження аномії пропонує, зокрема, М. Міщенко [13, с. 132], її з певними корективами можна застосувати і для аналізу конфліктів і соціальних травм.

У викладеному нами вище розрізі дослідження зв'язку між конфліктами й соціальними травмами в сучасному українському соціумі особливу стурбованість викликає та обставина, що цей зв'язок накладається в духовній сфері на парадигму *постправди*.

Цей відносно новий термін в соціології й філософії уведений для позначення поширеної сьогодні в науковому й публіцистичному дискурсі пізнавальної та інформативної ситуації. За визначенням А. Єрмоленка для цієї ситуації характерне переконання, ніби «... все має однаковий сенс і не варто взагалі перейматися тим, чи існує істина, чи існують загальнозначущі моральні належності та добродетності» [9, с. 20]. Ситуацію *постправди* слід відмежовувати від несвідомої хибі чи неправди. «Коли мовець, щось стверджуючи, – продовжує свою думку А. Єрмоленко, – вважає своє твердження істинним, це одна ситуація. І зовсім інша, коли він, знаючи, що його твердження хибне, свідомо наполягає на тому, що воно є істинним. Це називається неправдивістю, нещирістю, брехнею. Проте, коли людина бреше, визнаючи істину, це інша ситуація, ніж коли вона взагалі істину не визнає. Одна річ – порушувати правила, визнаючи врешті-решт їх чинність, інша – не визнавати їх загалом» [9, с. 20].

Постправду слід відрізнити також від правдоподібності як одного з прийомів викривлення змісту явища. У випадкові правдоподібності споживачеві можуть надаватись дійсні, але тенденційно підібрані факти з метою спотворити суть самого висвітлюваного явища. Ось на початку 90-х років в одній з дніпровських (тоді дніпропетровських) газет публікувалась підбірка матеріалів про дизайн нововведених в обіг гривневих купюр різної вартості. Надавались факти з біографії кожного з українських діячів, зображених на купюрах. Факти були не вигаданими, але при їх подачі всі позитивні дії політичних і культурних персоналій відсепаровувались, залишались лише компрометуючі (дійсно або з погляду авторів статей) їх реалії. Ясна річ, такий прийом однозначно покликаний зневажити не тільки

конкретних діячів, але й зміст державотворчих процесів в історії України.

Особливо небезпечною ситуація *постправди* постає тоді, коли вона спекулює на соціальній травмі, адже в цьому випадкові людині значно важче тверезо оцінювати отриману інформацію й відшукувати істину. Та й розчарування, яке охоплює людину при усвідомленні того, що істинне знання про болючу для неї подію може сприйматися нарівні з відвертою брехнею чи цинічною баналізацією, загрожує або обеззброюючою апатією, або загостренням агресивності, спрямованої на всіх, кого ця людина вважає незгідною зі своїми поглядами.

Активно й системно експлуатується *постправда* засобами масової інформації Росії при висвітленні подій російсько-української війни на Донбасі. Як абсолютно однорядні явища подаються факти військових дій з боку ЗСУ і російських військових регулярних частин та місцевих колаборантів. Однакову ступінь «правдивості» надають дійсним фактам і відвертим фейковим повідомленням про стосунки між українським військовиками й цивільним населенням прифронтових територій і т.д.

Це приносить свої плоди. За даними соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціології НАНУ, КМІС в 2018 році, 33 % респондентів зізналися, що вони не знають, хто розпочав війну на Донбасі, а 15 % упевнені, що війну розпочала Україна.

Висновки. Протидія суспільним небезпекам, породженим проблемами взаємозв'язку соціальної травми й соціального конфлікту в умовах сучасного українського соціуму, зокрема в ситуації аномійності й *постправди*, мусить бути комплексною й послідовною. Певна річ, донесення до громадян правдивої, вивіреної інформації й негайна реакція на фейкові повідомлення мусить перебувати на авансцені інформаційної політики. Але обмежуватись цим неприпустимо. Не менша вага мусить приділятися формуванню ціннісних орієнтацій різних соціальних груп як на почуттєво-емоційному, так і на раціонально-когнітивному рівнях. З цього погляду відмова в системі вищої школи від нормативних курсів політології, соціології, естетики несе в собі загрозу почуттєвого й когнітивного невігластва, що з необхідністю відбивається й на політичній та світоглядній культурі молодого покоління. І не лише нікуди не зникає, але й актуалізується небезпека релятивізації сенсів патріотизму, війни на Донбасі, політичної й електоральної поведінки молодіжної генерації українців.

1. Барабаш К. Країна переможної байдужості. Нездатність Росії до емпатії позбавила її майбутнього. *Український тиждень*. 2019. № 51. С. 58-60.

2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV-XVIII вв. Тт 1-3. М., 1986-1992. 679 с.

3. Вейль С. «Илиада» или Поэма о Силе. *Новый мир*. 1990. № 6. С. 249-260.

4. Горшков М. Фобии, угрозы, страхи: социально-психологическое состояние российского общества. *Социс*. 2009. № 7. С. 26-31.

5. Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 томах. Т.2. К., 1992. 633 с.

6. Грушевський М. Історія української літератури. В 6 томах, 9 книгах. К., 1993. 261 с.

7. Дети на Донбассе не всегда понимают, что вовлечены в военные действия – исследование. *Информационное агентство «Новости Донбасса»*. URL: [http // novosti.dn.ua/details/ 274488/](http://novosti.dn.ua/details/274488/) (дата звернення 23.12.2019).

8. Доля І., Клименко О. Аверс та реверс Донбасу: реалії сьогодення. Х., 2017. 147 с.

9. Ермоленко А. Як можлива істина в «ситуації посправди»? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 4. С. 20-25.

10. Здравомыслов А. Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса. М., 1995. 143 с.

11. Йоас Ганс. Культурні цінності Європи. Переднє слово. *Культурні цінності Європи*. К., 2014. С. 7-36.

12. Лібанова Е. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України. *Вісник НАНУ*. 2014. № 12. С. 15-24.

13. Міщенко М. Чи справді шкали аномії вимірюють аномію? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. № 1. С. 18-22.

14. Мокляк Н., Перепелица Г., Фареник С. Феномен военно-политического конфликта в современной этнополитической ситуации. К., 1995. 193 с.

15. Олійник Ю. Філософська думка Емануеле Северіно. *Український тиждень*. 2020. № 5. С. 60-63.

16. Степанянц М. Манифест внової народжуючоїся філософії. *Вопросы философии*. 2018. № 9. С. 43-51.

17. Телешун С. Сучасний тероризм – українські реалії: окремі політико-правові зауваження. *Політичний менеджмент*. 2015. № 1. С. 18-24.

18. Штомпка П. Социальное изменение как травма. *Социс*. 2001. № 1. С. 6-23.

19. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе. *Социс*. 2001. № 2. С. 8-19.

20. Ятченко В. Соціальна травма в філософському й соціологічному знанні. *Гілея. Науковий вісник*. Випуск 145(№ 6), Ч. 2. К., 2019. С.183-186.

21. Beck U. (2002). Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. S.L. Suhrkamp Verlag. 347 s.

2. Brodel F.(1986-1992) *Materialnaya tsivilizatsiya, ekonomika i kapitalizm XY-XYIII vv.* [Material civilization, economics and capitalism of the XY-XYIII centuries] Tt 1-3. M., 679 p. (in Russian).

3. Veyl S. (1990). «*Iliada*» ili *Poema o Sile* ['Iliad' or Poem about the Force]. *Novyy mir*. № 6. P. 249-260 (in Russian).

4. Gorshkov M. (2009). *Fobii, ugrozyi, strahi: sotsialno-psihologicheskoe sostoyanie rossiyskogo obschestva* [Phobias, threats, fears: the socio-psychological state of Russian society]. *Sotsis*. № 7. 26-31 (in Russian).

5. Grushevskiy M. (1992). *Istoriya UkraYyini-Rusi. v 11 tomah* [History of Ukraine-Rus. In 11 volumes]. T.2. K. 633 p. (in Ukrainian).

6. Grushevskiy M. (1993). *Istoriya ukrayinskoyi literaturi. v 6 tomah, 9 knigah* [History of Ukrainian Literature. In 6 volumes, 9 books]. T.2. K. 261 p. (in Ukrainian).

7. *Deti na Donbasse ne vseгда ponimayut, chto vovlechenyi v voennyye deystviya – issledovanie* [Children in the Donbass do not always understand that they are involved in hostilities – research] *Informatsionnoe agentstvo «Novosti Donbassa»*. URL: [http //novosti.dn.ua/details/ 274488/](http://novosti.dn.ua/details/274488/) (in Russian). (Last accessed 23.12.2019).

8. Dolya I., Klimenko O. (2017). *Avers ta revers Donbasu: realiyi sogo денnya* [Obverse and reverse of Donbass: the realities of today]. H. 147 p. (in Ukrainian).

9. Ermolenko A. (2018). *Yak mozhliva Istina v «situatsiyi postpravdi»?* *Sotsiologiya: teoriya, metodi, marketing* [How is truth in a 'post-truth situation' possible?]. № 4. P. 20-25 (in Ukrainian).

10. Zdravomyislov A. (1995). *Sotsiologiya konflikta: Rossiya na putyah preodoleniya krizisa* [Sociology of conflict: Russia on ways to overcome the crisis]. M. 143 p. (in Russian).

11. Yoas Gans (2014). *Kulturni tsinnosti Evropi. Peredne slovo* [Cultural values of Europe. The front word] // *Kulturni tsinnosti Evropi*. K. P. 7-36 (in Ukrainian).

12. Libanova E. (2014). *Vimushene pereselennya z Donbassu: masshtabi ta vikliki dlya Ukrayini* [Forced resettlement from Donbass: scale and challenges for Ukraine]. *Visnik NANU*. № 12. P. 15-24 (in Ukrainian).

13. Mischenko M. (2019). *Chi spravdi shkali anomiyi vimiryuyut anomiyu?* [Do anomaly scales measure anomaly?]. *Sotsiologiya: teoriya, metodi, marketing*. № 1. P. 18-22 (in Ukrainian).

14. Moklyak N., Perepelitsa G., Farenik S. (1995). *Fenomen voenno-politicheskogo konflikta v sovremennoy etnopoliticheskoy situatsii* [The phenomenon of military-political conflict in the modern ethno-political situation]. K. 193 p. (in Russian).

15. Oliynik Yu. (2020). *Filosofska dumka Emanuele Severino* [The philosophical thought of Emanuele Severino]. *Ukrayinskiy tizhden*. № 5. P. 60-63 (in Ukrainian).

16. Stepanyants M. (2018). *Manifest vnov narozhdayusheysya filosofii* [Manifesto of Newly

References

1. Barabash K. (2019). *Krayina peremozhnoyi bayduzhosti. Nezdatsnist' Rosiyi do empatiyi pozbavila yiyi maybutnogo* [Country of triumphant indifference. Russia's inability to empathy has deprived it of its future]. *Ukrayinskiy tizhden*. № 51. 58-60 (in Ukrainian).

Emerging Philosophy] // *Voprosy filosofii*. – № 9. 43-51 (in Russian).

17. Teleshun S. (2015). *Suchasniy terorizm – ukrayinski realiyi: okremi politiko-pravovi zauvazhennya* [Modern terrorism - Ukrainian realities: separate political and legal remarks]. *Politichniy menedzhment*. № 1. P. 18-24 (in Ukrainian).

18. Shtompka P. (2001). *Sotsialnoe izmenenie kak travma* [Social change as a trauma]. *Sotsis*. № 1. P. 6-23 (in Russian).

19. Shtompka P. (2001). *Kulturnaya travma v postkommunisticheskom obschestve* [Cultural trauma in

a post-communist society]. *Sotsis*. № 2. P. 18-19 (in Russian).

20. Yatchenko V. (2019). *Sotsialna travma v filosofskomu y sotsiologichnomu znanni* [Social trauma in philosophical and sociological knowledge]. *Gileya. Naukoviy visnik. Vipusk 145* (№ 6), Ch. 2. K. P. 183-186 (in Ukrainian).

21. Beck U. (2002). *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter* [Power and counterpower in the global age]. S.L. Suhrkamp Verlag, 347 p. (in German).